

Τι κρύβεται σε μια Λέξη;

Το νέο βιβλίο του Βαρουφάκη: Μιλώντας στον Πατέρα μου – Μια εισαγωγή στην τεχνοφουδαρχία

του Θέμου Δημητρίου

Ο Βαρουφάκης είναι ένας από τους πιο τολμηρούς αναλυτές της πολιτικής οικονομίας του 21ου αιώνα. Επίσης, απέδειξε ότι είναι και τολμηρός πολιτικός όταν το 2015 έγινε Υπουργός Οικονομικών της Ελλάδας και αμφισβήτησε το ευρωπαϊκό κατεστημένο και το ΔΝΤ, φέρνοντας την Ελλάδα στα πρόθυρα της επανάστασης. Ωστόσο, ποτέ δεν κάλεσε για επανάσταση και συχνά αυτοπροσδιοριζόταν ως ένας «ασταθής μαρξιστής». Ο δηλωμένος σκοπός του ήταν να «σώσει τον καπιταλισμό» από τον εαυτό του, μετά την υπαρξιακή απειλή που αντιμετώπισε μετά την κρίση του 2008.

Το νέο του βιβλίο, «Μιλώντας στον Πατέρα μου – Μια εισαγωγή στην τεχνοφουδαρχία», ακολουθεί την προηγούμενη ανάλυσή του για τη δυναμική του σύγχρονου καπιταλισμού, όπως περιγράφηκε στα «Ο Παγκόσμιος Μινώταυρος» (2011) και «Ένα Άλλο Τώρα» (2020). Το πρώτο από αυτά αποτελεί το απαραίτητο θεμέλιο για την τρέχουσα ανάλυσή του και παρουσιάζεται εν συντομία στο δεύτερο κεφάλαιο του νέου βιβλίου του, με τίτλο «Οι Μεταμορφώσεις του Καπιταλισμού». Σε αυτό, μας ταξιδεύει στις μεταμορφώσεις του καπιταλισμού κατά τον 20ο αιώνα.

Η μεταμόρφωση είναι για τον καπιταλισμό ό,τι το καμουφλάζ για το χαμαιλέοντα: πεμπτούσια και αμυντικός μηχανισμός μαζί.¹

Ωστόσο, δεν πρόκειται απλώς για μεταμφιέσεις:

...αρκετές από τις μεταμορφώσεις του καπιταλισμού, από το 1860 μέχρι το 2008 έχουν αλλάξαν τον κόσμο χωρίς ο καπιταλισμός να πάψει να είναι καπιταλισμός.²

Οι μεταμορφώσεις του καπιταλισμού περιγράφονται από τον Βαρουφάκη σε επίπεδο αγοράς. Περιγράφει την ουσία του συστήματος ως μια αδιάκοπη ορμή να εμπορευματοποιήσει τα πάντα. Σε αυτό, βρίσκεται σε καλή παρέα. Η ανάλυση του Μαρξ στο «Κεφάλαιο» ξεκινά με τη βασική μονάδα της αγοράς, το εμπόρευμα και τον φετιχισμό του. Ο Βαρουφάκης γράφει:

Ήταν στη φύση του κτήνους. Ο καπιταλισμός είναι συνώνυμος του θριάμβου της ανταλλακτικής αξίας, επειδή είναι η μόνη αξία που μπορεί να αποκρυσταλλωθεί σε περισσότερο κεφάλαιο... Ο καπιταλισμός έχει κατακτήσει τον πλανήτη Γη αφομοιώνοντας στην αλυσίδα ανταλλακτικών αξιών, όπου είναι δυνατόν, κάθε βιωματική αξία που συναντάει στο δρόμο του. Έχοντας αφομοιώσει κάθε πόρο, καλλιέργεια και τεχνουργήμα που μπορούσε, ο καπιταλισμός προχώρησε στην εμπορευματοποίηση των ραδιοκυμάτων, της τέχνης, της μήτρας των γυναικών, των γονότυπων, ακόμα και των αστεροειδών σε γωνιές του ηλιακού συστήματος όπου ο άνθρωπος δεν έχει πάει. Κατά τη διαδικασία αυτή, η βιωματική αξία όλων των πραγμάτων μετασχηματίζεται σε χρηματικό ποσό, σε ένα εμπορικό περιουσιακό στοιχείο, σε κάποιο εμπορεύσιμο συμβόλαιο.³

Αυτή η βασική ορμή να εμπορευματοποιηθούν τα πάντα είναι στη φύση του καπιταλισμού σε όλη την ιστορία του. Είναι η ουσία του καπιταλισμού να αγνοεί την «εμπειρική αξία» των πραγμάτων για χάρη της «αξίας ανταλλαγής» τους, να τα ανάγει όλα σε «ένα χρηματικό ποσό», απλώς έναν αριθμό που αντιπροσωπεύει την ιεραρχία τους μεταξύ «εμπορικών περιουσιακών στοιχείων». Φυσικά, αυτό γίνεται με τη διαμεσολάβηση της αγοράς, κάτι που δεν είναι ξεκάθαρο στην ανάλυση του Βαρουφάκη. Όπως θα δούμε, αυτό τον οδηγεί να αποσυνδέσει την αγορά από τον καπιταλισμό και να οραματιστεί την απαλλαγή από τον καπιταλισμό ενώ διατηρεί την αγορά.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι ο όρος «εμπειρική αξία» αντικαθιστά εδώ τον ιστορικό όρο «αξία χρήσης», υποτίθεται προσφέροντας μια πιο ακριβή και κατανοητή έννοια. Αυτή η τάση να εισάγονται νέοι όροι χωρίς ιδιαίτερο λόγο δεν είναι άγνωστη στους ακαδημαϊκούς κύκλους και είναι αρκετά συνηθισμένη στη περίτεχνη γλώσσα του Βαρουφάκη. Σε αυτή την περίπτωση, πιθανώς δεν έχει

σημαντικές επιπτώσεις πέρα από το ότι δεν προσθέτει τίποτα στον αρχικό όρο. Ωστόσο, θα μπορούσε να οδηγήσει σε περιττή σύγχυση και παρερμηνεία.

Η πρώτη μεγάλη μεταμόρφωση του καπιταλισμού που περιγράφεται είναι η μετάβαση από τη χρήση της αγοράς από το κεφάλαιο στη δημιουργία αγορών από το κεφάλαιο:

Η αποτελεσματική παραγωγή πραγμάτων που οι άνθρωποι επιθυμούσαν δεν αρκούσε πια. Ο καπιταλισμός είχε βρει τρόπο να παράγει τις ίδιες τις επιθυμίες μας.⁴

...[η] ουσία της μεταπολεμικής μεταμόρφωσης του καπιταλισμού [ήταν]: [η] ανακάλυψη μιας νέας αγοράς, δηλαδή της αγοράς στην οποία αγοράζεται και πουλιέται η προσοχή μας, η οποία αγορά έρχεται κουτί στη νέα βιομηχανική δομή που γεννήθηκε μέσα από τον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο στις ΗΠΑ. Κι όλα αυτά, βέβαια, πλήρως ενταγμένα σ' ένα σύστημα που παραμένει απολύτως εξαρτημένο από τη διπλή φύση της εργασίας.⁵

Αυτός είναι ο καπιταλισμός που οι περισσότεροι από εμάς συνδέουμε με τον καταναλωτισμό. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Δύσης βομβαρδίστηκε με διαφημίσεις που δημιούργησαν επίπλαστες ανάγκες, τις οποίες οι κατασκευαστές εκμεταλλεύτηκαν για να πουλήσουν τα προϊόντα τους. Αυτό ήταν ήδη ένα σημάδι μονοπωλιακών τάσεων που άρχισαν να γίνονται κυρίαρχες στη λειτουργία της αγοράς. Οι μεγάλες μάρκες είχαν το πλεονέκτημα να είναι η πρώτη επιλογή για τους καταναλωτές, απορροφώντας εύκολα κεφάλαια πέρα από τα όρια που θα επέτρεπε μια ανταγωνιστική τιμή αγοράς. Φυσικά, πριν αυτό γίνει δυνατό, μια άλλη μεταμόρφωση είχε ήδη λάβει χώρα στην προπολεμική περίοδο.

Μόλις ο Τζέιμς Κλερκ Μάξγουελ κατέγραψε με χαρτί και καλαμάρι τις εξισώσεις που συνέδεαν το ηλεκτρικό ρεύμα με τη δύναμη των μαγνητών, ήταν ζήτημα χρόνου να τις μετατρέψει κάποιος σαν τον Τόμας Έντισον σε ηλεκτρικό ρεύμα και τηλεγραφικά δίκτυα που τελικά γέννησαν τις δικτυωμένες, από πάνω προς τα κάτω, εταιρείες-κολοσσούς που γνωρίζουμε σήμερα – εξοβελίζοντας στο περιθώριο του ύστερου καπιταλισμού τους φουρνάρηδες, τους χασάπηδες και τους ζυθοποιούς. Το πρόβλημα ήταν ότι κανένας από τους πρώιμους θεσμούς του καπιταλισμού – συγκεκριμένα, οι τράπεζες και οι αγορές μετοχών – δεν ήταν έτοιμος να σηκώσει το φορτίο τέτοιων εταιρειών-κολοσσών: οι τράπεζες ήταν πολύ μικρές και πολύ εύθραυστες, ενώ οι αγορές μετοχών πολύ ρηχές για να παράσχουν το μέγεθος των κεφαλαίων που χρειαζόταν ο Έντισον για να κατασκευάσει τον περίφημο ηλεκτρικό σταθμό του στην οδό Περλ της Νέας Υόρκης, πόσο μάλλον το υπόλοιπο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας.

Για να δημιουργηθεί ο πακτωλός δανείων που ήταν απαραίτητος στις αρχές του εικοστού αιώνα για τη χρηματοδότηση των Edison, Westinghouse και Ford, οι μικρές τράπεζες συγχωνεύτηκαν σε μεγάλες, με τη δυνατότητα να δανείζουν τα απαραίτητα κεφάλαια είτε απευθείας στους βιομηχάνους είτε σε κερδοσκόπους που ήταν πρόθυμοι να αγοράσουν μετοχές των νέων εταιρειών-κολοσσών. Έτσι ο ηλεκτρομαγνητισμός μεταμόρφωσε τον καπιταλισμό: για να κατασκευαστούν τα ηλεκτρικά δίκτυα που τροφοδοτούσαν με ενέργεια τις επιχειρήσεις κολοσσούς, και τα μεγαβάτ να μεταφράζονται σε megacέρδη, προηγήθηκε η δημιουργία μεγαχρεών για να χτιστούν οι Edison, Westinghouse και Ford. Να πώς γεννήθηκαν οι χρηματοοικονομικοί-κολοσσοί (Big Finance) που αναπτύχθηκαν παράλληλα με τις εταιρείες-κολοσσούς (Big Business) για να τους δανείζουν χρήματα που δανείστηκαν, ουσιαστικά, από το μέλλον: από κέρδη που δεν είχαν ακόμη πραγματοποιηθεί, αλλά που οι εταιρείες-κολοσσοί θα αποπλήρωναν. Τέτοια στοιχήματα σε μελλοντικά κέρδη χρηματοδότησαν τη δημιουργία όχι μόνο των δικτυωμένων εταιρειών-κολοσσών και των παραγωγικών τους μονάδων, αλλά και μια γιγάντια φούσκα κερδοσκοπίας.⁶

Αυτή η τεράστια πρόοδος του πιστωτικού καπιταλισμού οδήγησε στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και, μετά από μια σύντομη περίοδο ανασυγκρότησης κατά τη διάρκεια των *Roaring twenties*, στο κραχ του 1929 και τελικά στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Μια σοβαρή προσπάθεια να σταματήσουν τα χειρότερα της καταστροφής του καπιταλισμού μέσω των κρίσεων έγινε στην Αμερική πριν τον πόλεμο, με το *New Deal*. Η συνειδητοποίηση ότι η ρύθμιση της αγοράς ήταν απαραίτητη, οδήγησε τους *New Dealers* του Ρούζβελτ να επιβάλουν αναδιανομή του πλούτου μέσω βαριάς κρατικής ρύθμισης. Ο πόλεμος και οι απαιτήσεις της πολεμικής παραγωγής έδωσαν μια νέα ώθηση στον σχεδιασμό της οικονομίας:

...αμέσως μετά τον ιαπωνικό βομβαρδισμό του Περλ Χάρμπορ, που έμπασε τις ΗΠΑ στον Δεύτερο Παγκόσμιο πόλεμο, η αμερικανική κυβέρνηση άρχισε να μιμείται... τη σοβιετική. Επέβαλε στους εργοστασιάρχες τις ποσότητες και τις προδιαγραφές των προϊόντων που έπρεπε να παράγουν, από αεροπλανοφόρα μέχρι επεξεργασμένα τρόφιμα. Παράλληλα τους επέβαλε και τις τιμές στις οποίες θα τα πούλαγαν – μια δουλειά την οποία η κυβέρνηση ανέθεσε στον οικονομολόγο Τζον Κέννεθ Γκάλμπρεϊθ, που έγινε γνωστός ως «τσάρος των τιμών», καθώς δουλειά του ήταν, κυριολεκτικά, να αποφασίζει για τις τιμές των πάντων, να κρατά σε χαμηλά επίπεδα τον πληθωρισμό και να εξασφαλίσει την ομαλή οικονομική μετάβαση από την περίοδο του πολέμου στην μεταπολεμική περίοδο. Δεν είναι υπερβολή να πούμε ότι ο αμερικανικός καπιταλισμός διοικούταν σύμφωνα με τις αρχές του σοβιετικού σχεδιασμού, με τη σημαντική εξαίρεση ότι τα εργοστάσια παρέμεναν υπό την ιδιοκτησία των εταιριών κολοσσών.⁷

Αν θυμάμαι καλά, ήταν ο ίδιος ο Γκάλμπρεϊθ που σημείωσε την ομοιότητα του σοβιετικού σχεδιασμού και του μεταπολεμικού καπιταλιστικού. Η μεταπολεμική καπιταλιστική οικονομία ρυθμιζόταν κυρίως από τις συμφωνίες του Μπρέτον Γουντς, των οποίων ο κύριος ακρογωνιαίος λίθος ήταν η αναμφισβήτητη υπεροχή των ΗΠΑ, όχι μόνο οικονομική αλλά και πολιτική και στρατιωτική. Ο πόλεμος είχε ριζικές επιπτώσεις στον καπιταλισμό.

Με το τέλος του πολέμου, ο αμερικανικός καπιταλισμός ήταν αγνώριστος. Οι επιχειρήσεις και η κυβέρνηση είχαν διαπλεχθεί άρρηκτα. Οι περιστρεφόμενες πόρτες μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού τομέα δημιουργήσαν μια ενιαία δεξαμενή εξειδικευμένου προσωπικού (μαθηματικών, επιστημόνων, αναλυτών, δικηγόρων και επαγγελματιών μάντζερ) που τότε εργάζονταν για το κράτος, τότε για επιχειρηματίες που έκανε μπίζνες με το κράτος. Τόσο ο επιχειρηματίας στο τιμόνι της εταιρείας-κολοσσού όσο και ο υφυπουργός με τον οποίο συνεργαζόταν ανήκαν πια στο ίδιο ιδιωτικό-δημόσιο σύμπλεγμα. Ένα σύμπλεγμα του οποίου οι αξίες και οι προτεραιότητες – και μάλιστα η επιβίωσή του – εστίαζαν σε ένα πράγμα: την επιβίωση και την ανάπτυξη των εταιριών-κολοσσών, τώρα που ο πόλεμος, με την άπειρη ζήτηση για όπλα, εφόδια και τεχνολογίες, είχε τελειώσει. Ο Γκάλμπρεϊθ ονόμασε αυτό το σύμπλεγμα Τεχνοδομή.⁸

Οι συμφωνίες του Μπρέτον Γουντς εξυπηρέτησαν καλά τον παγκόσμιο καπιταλισμό για όσο διήρκεσαν. Ο ανεπτυγμένος κόσμος είδε μια χωρίς προηγούμενο ανάπτυξη πλούτου, ο καταναλωτικός καπιταλισμός προσέφερε τη δική του συμβολή στον πολιτισμό με τη μορφή του κράτους πρόνοιας στην Ευρώπη, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις ΗΠΑ, της δεκαετίας του '60 με το Μάη του '68 στο Παρίσι, τις διαδηλώσεις κατά του πολέμου του Βιετνάμ παντού, την Άνοιξη της Πράγας και την αναζήτηση του «σοσιαλισμού με ανθρώπινο πρόσωπο» στην Τσεχοσλοβακία και σε όλη τη νεολαία του κόσμου. Η Κούβα του Κάστρο και το όραμα του Τσε Γκεβάρα για μια ένα επαναστατημένο τρίτο κόσμο με πολλά Βιετνάμ, έλαβαν χώρα στο φόντο των καλύτερων χρόνων του καπιταλισμού. Πράγματι, το τέλος του αποικισμού πραγματοποιήθηκε υπό την κυριαρχία του. Το τέλος του ορίζεται από τον Βαρουφάκη από τη μετάβαση της αμερικανικής οικονομίας από πλεόνασμα σε έλλειμμα.

Αλλά όλα αυτά στηρίζονταν σε έναν κρίσιμο παράγοντα: για να είναι το δολάριο το μήλον της έριδος, υπο τις σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες που εγγυόταν το σύστημα Μπρέτον Γουντς, η Αμερική έπρεπε να είναι μια χώρα πλεονασματική – δηλαδή, έπρεπε να πουλά στον υπόλοιπο κόσμο αγαθά και υπηρεσίες μεγαλύτερης εμπορικής αξίας από τη αξία όσων εισήγε...⁹

Όσο η Αμερική ήταν η οικονομία με το μεγαλύτερο εμπορικό πλεόνασμα, το δολάριο ήταν ανάρπαστο και το Μπρέτον Γουντς ήταν ασφαλές. Για τον ίδιο λόγο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1960, το σύστημα του Μπρέτον Γουντς έπνεε τα λοίσθια. Ο λόγος; Η εξαφάνιση του εμπορικού πλεονάσματος της Αμερικής και, ως εκ τούτου, η μετατροπή της σεμια μονίμως ελλειμματική οικονομία – μια εξέλιξη που είχε τρεις βασικές αιτίες: Η πρώτη ήταν ο κλιμακούμενος πόλεμος του Βιετνάμ, ο οποίος ανάγκασε την αμερικανική κυβέρνηση να δαπανήσει δισεκατομμύρια (κυρίως στη Νοτιοανατολική Ασία) για προμήθειες και υπηρεσίες για τον στρατό της. Η δεύτερη ήταν η προσπάθεια του προέδρου Λύντον Τζόνσον να εξιλεωθεί για τις τακτικές συνέπειες της υποχρεωτικής επιστράτευσης των νέων φαντάρων, ιδίως στις κοινότητες των μαύρων – μια εξιλέωση που εν μέρει πέτυχε μέσω του γενναίου αλλά δαπανηρού κοινωνικού προγράμματος Great Society, το οποίο περιόρισε ουσιαστικά τη φτώχεια μοιράζοντας δολάρια τα οποία απορρόφησαν πολλά εισαγόμενα αγαθά από την Ιαπωνία και την Ευρώπη. Τέλος, τα εργοστάσια της Ιαπωνίας και της Γερμανίας ξεπέρασαν τα εργοστάσια της Αμερικής ως προς την παραγωγικότητα αλλά και την ποιότητα των προϊόντων τους, εν μέρει χάρη στη μεγάλη υποστήριξη που είχαν παράσχει διαδοχικές αμερικανικές κυβερνήσεις στους μεταποιητικούς τομείς της Ιαπωνίας και της Γερμανίας – με προφανές παράδειγμα την αυτοκινητοβιομηχανία.¹⁰

Ο Βαρουφάκης σημειώνει εδώ τη σύνδεση μεταξύ του πολέμου του Βιετνάμ και του τέλους των θριαμβευτικών ετών του παγκόσμιου καπιταλισμού υπό το Μπρέτον Γουντς σε ένα καθαρά οικονομικό επίπεδο. Αυτό δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε την εξίσου σημαντική επίδραση αυτού του πολέμου, την πολιτική και στρατιωτική αμφισβήτηση της αμερικανικής υπεροχής. Ενώ οι οικονομικές επιπτώσεις του πολέμου μπορεί να ήταν σημαντικές στο να επιβραδύνουν την αμερικανική βιομηχανική παραγωγή, οι αμφιβολίες που δημιουργούνταν στη στρατιωτική της ισχύ και την πολιτική της επιρροή είναι τουλάχιστον εξίσου σοβαρές στην ανατροπή της λειτουργίας του παγκόσμιου καπιταλισμού υπό το Μπρέτον Γουντς. Ο Βαρουφάκης σηματοδοτεί τον θάνατο των συμφωνιών με σαφήνεια:

Εντυπωσιακά πρόθυμη να αποδεκτεί την πραγματικότητα, η Ουάσινγκτον δολοφόνησε εν ψυχρώ το λαμπρότερο δημιούργημά της: Στις 15 Αυγούστου 1971 ο πρόεδρος Νίξον ανακοίνωσε την εκδίωξη της Ευρώπης και της Ιαπωνίας από τη ζώνη του δολαρίου – ένας συνδυασμός Euroexit και Nirronexit, όπως ονομάζω την κίνηση του Νίξον. Το Μπρέτον Γουντς ήταν νεκρό. Είχε ανοίξει η πόρτα σε μια νέα και πραγματικά ζοφερή φάση του καπιταλισμού.¹¹

Αυτό ήταν το κρίσιμο σημείο καμπής που εισήγαγε τον νεοφιλελευθερισμό. Η απορρύθμιση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, η πώληση δημόσιας ιδιοκτησίας, η καταστροφή του κράτους πρόνοιας, η συντριβή του οργανωμένου εργατικού κινήματος και οι πολιτικές λιτότητας χαρακτήρισαν μια ολόκληρη περίοδο:

Ούτε νέος ούτε φιλελεύθερος, ο νεοφιλελευθερισμός ήταν ένα αδιάφορο συνονθύλευμα παλαιότερων πολιτικών φιλοσοφιών. Ως θεωρία, είχε τόση σχέση με τον υπαρκτό καπιταλισμό όση είχε ο μαρξισμός με τον υπαρκτό κομμουνισμό: Καμία! Παρ' όλα αυτά, ο νεοφιλελευθερισμός παρείχε την απαραίτητη ιδεολογική κάλυψη για να νομιμοποιηθεί η επίθεση στην οργανωμένη εργασία και να προωθηθεί η λεγόμενη «απορρύθμιση» που άφησε τη Γουόλ Στρητ να ξεσαλώσει.

Στον «Παγκόσμιο Μινώταυρο» ο Βαρουφάκης περιέγραψε την παγκόσμια κυκλοφορία του κεφαλαίου ως παρόμοια με τους φόρους που πλήρωναν οι Αθηναίοι στην Κρήτη με τη μορφή αποστολών νεαρών Αθηναίων για να τρέφεται το κρητικό τέρας. Η λειτουργία της στηριζόταν σε αμερικανικά δολάρια που δίνονταν στην Ευρώπη και την Ιαπωνία για να παράγουν αγαθά που επέστρεφαν στην Αμερική. Όσο η Αμερική απολάμβανε εμπορικό πλεόνασμα, αυτό λειτουργούσε καλά. Μόλις το πλεόνασμα μετατράπηκε σε έλλειμμα, χρηματοδοτήθηκε από ξένες επενδύσεις στη Γουόλ Στρητ. Τελικά, αυτό έγινε μη βιώσιμο:

Ο Μινώταυρός μας θα μείνει, λοιπόν, στη μνήμη μας ως ένα ατίθασο αλλά θλιβερό θηρίο, του οποίου η τριακονταετής βασιλεία δημιούργησε, και στη συνέχεια κατέστρεψε, την ψευδαίσθηση ότι ο καπιταλισμός μπορεί να είναι ευσταθής, η απληστία αρετή κι η χρηματοοικονομική σφαίρα γόνιμη. Με το θάνατό του, εξανάγκασε τον καπιταλισμό στην τελευταία και μοιραία μεταμόρφωσή του, γεννώντας ένα σύστημα όπου η εξουσία βρίσκεται στα χέρια ακόμα λιγότερων ανθρώπων, οι οποίοι την αντλούν από την ιδιοκτησία ενός νέου και «γενναίου» είδους κεφαλαίου.¹²

Το Νεφοκεφάλαιο

Ο Βαρουφάκης συνεχίζει δηλώνοντας ότι το κεφάλαιο έχει περάσει μια ακόμη μεγάλη μεταμόρφωση, πολύ πιο βαθιά από οποιαδήποτε προηγούμενη. Οι νέες εταιρίες υψηλής τεχνολογίας, εκμεταλλευόμενες τους υπολογιστές και τους αλγορίθμους, προχώρησαν να δημιουργήσουν μια νέα σχέση με τους εργαζόμενους και τους πελάτες τους. Σε αυτόν τον θαυμαστό καινούριο κόσμο, κατέλαβαν τεράστια τμήματα του Διαδικτύου για να δημιουργήσουν απομονωμένα φέουδα στα οποία κατέχουν τα πάντα. Δεν χρειάζεται πλέον να ανταγωνίζονται σε μια αγορά, χρησιμοποιούν αλγορίθμους για να τροποποιήσουν τις επιθυμίες μας και να μας πουλήσουν τα εμπορεύματά τους. Δεν χρειάζεται καν να παράγουν τίποτα. Κατευθύνοντας μας να αγοράσουμε το ένα ή το άλλο αντικείμενο, οι αλγόριθμοί τους εισπράττουν μια προμήθεια για τον ιδιοκτήτη τους. Χειρότερα, μας απομονώνουν από όλους τους άλλους, κάνοντας την αντίσταση σχεδόν αδύνατη:

...ακόμη κι οι πιο δυστοπικές αγορές είναι χώροι συνάντησης όπου οι επισκέπτες αλληλεπιδρούν και ανταλλάσσουν πληροφορίες σχετικά ελεύθερα. Η «πολιτεία» του Τζεφ είναι μακραν χειρότερη κι από μια αμιγώς μονοπωλιακή αγορά – εκεί οι αγοραστές μπορούν τουλάχιστον να μιλήσουν μεταξύ τους, να συγκροτήσουν ενώσεις καταναλωτών, ίσως να οργανώσουν ένα μποϊκοτάζ για να αναγκάσουν τον μονοπωλητή να μειώσει μια τιμή ή να βελτιώσει μια ποιότητα. Όχι όμως στο βασίλειο του Τζεφ, όπου τα πάντα κι οι πάντες διαμεσολαβούνται όχι από το αδιάφορο αόρατο χέρι της αγοράς αλλά από τον αλγόριθμο που εργάζεται για τα κέρδη του Τζεφ και χορεύει αποκλειστικά στο ρυθμό του.¹³

Ωστόσο, αυτή η περιγραφή, τρομακτική στην ακρίβειά της για να περιγράψει τις πραγματικότητες του «βασιλείου του Τζεφ», δεν είναι τόσο διαφορετική από ό,τι συνέβαινε σε όλη τη διαδρομή τις τελευταίες δεκαετίες του προηγούμενου αιώνα και τις αρχές του τωρινού. Ακόμη και μικρά σούπερ μάρκετ εφάρμοζαν παρόμοιες έννοιες σε πραγματικά κτίρια όπως κάνει ο Τζεφ στο Σύννεφο. Θυμάμαι τη δεκαετία του '90, όταν εμπλεκόμουν στο σχεδιασμό ενός τοπικού σούπερ μάρκετ, να συνειδητοποιώ ότι ο ιδιοκτήτης είχε ελάχιστη σχέση με την αγορά ή την πώληση, ότι παρείχε κυρίως ένα χώρο όπου οι πωλητές τοποθετούσαν τα εμπορεύματά τους για πώληση, πληρώνοντας ένα τέλος. Φρόντιζε τον χώρο, παρείχε μια καθαρή επιφάνεια επίδειξης και τις ταμειακές μηχανές και τους ταμίες για να εισπράττουν τα χρήματα από τους αγοραστές. Μέσα στα όρια της μικρής πόλης, σύντομα εκτόπισε τους τοπικούς μπακάληδες, ψαράδες και κρεοπώλες. Απολάμβανε ένα ουσιαστικό μονοπώλιο και επιπλέον την πλήρη απομόνωση των αγοραστών μεταξύ τους. Ο μόνος ανταγωνισμός που υπήρχε ήταν μεταξύ των μαρκών που πουλούσε, εκείνος δεν είχε κανέναν. Μέχρι που η *Carrefour* αποφάσισε ότι η πόλη άξιζε ένα υποκατάστημα. Ακόμη και τότε, κατάφερε να επιβιώσει. Είχε αρκετό προβάδισμα για να πείσει ακόμη περισσότερο τους πραγματικούς πωλητές και αγοραστές και να ανταγωνιστεί έναν γίγαντα για αρκετό καιρό.

Ποια είναι λοιπόν η διαφορά μεταξύ του τοπικού μου σούπερ μάρκετ και του «βασιλείου του Τζεφ»; Η κλίμακα φυσικά. Η συμβολή της Alexa είναι σίγουρα σημαντική, αλλά ο κρίσιμος παράγοντας δεν βρίσκεται στη μικρο-λειτουργία της τροποποίησης των ατομικών επιθυμιών. Έχει περισσότερο να κάνει με την ωμή δύναμη ενός πλανητικού μονοπωλίου. Με αυτή τη δύναμη, αυτός και οι όμοιοί του μπορούν να αγοράσουν επιρροή πολύ πέρα από τον οικονομικό τομέα: τα μέσα ενημέρωσης, τους πολιτικούς, τις κυβερνήσεις, τα κρατικά ιδρύματα, τους ακαδημαϊκούς, την πολιτιστική ζωή — με μια λέξη, τα πάντα.

Όπως και να έχει, ο Βαρουφάκης βλέπει στην άνοδο των μονοπωλίων του σύννεφου το τέλος του Καπιταλισμού.

Μια τόσο συμπακνωμένη εξουσία θε έπρεπε να τρομάζει πρώτους απ' όλους τους αυτοαποκαλούμενους φιλελεύθερους. Όποιοι ισχυρίζονται ότι είναι αφοσιωμένοι στην ιδέα της αγοράς (για να μη μιλήσω για το αυτόθουλο άτομο) θα πρέπει να αναγνωρίσουν ότι το νεφοκεφάλαιο είναι ταφόπλακα της αγοράς. Το ίδιο πρέπει να ταρακουνηθούν όσοι έχουν εύλογες αμφιβολίες για το «θαύμα των αγορών», ιδίως οι σοσιαλιστές, οι κομμουνιστές και οι αναρχοαυτόνομοι που, ως τώρα, μου λένε: «Καλά, πώς κάνεις έτσι; Η amazon.com είναι άλλη μια καπιταλιστική αγορά, δεν είναι δα κάτι το πωτόγνωρο». Λάθος. Είναι μια ολοκαίνουργια μετακαπιταλιστική, τεχνοφουδαρχική απειλή για τη ανθρωπότητα!

«Αν δεν είναι μια καπιταλιστική αγορά, στο όνομα του γλυκού Ιησού, σε τί μπαίνουμε όταν μπαίνουμε στο amazon.com;» με ρώτησε πριν από μερικά χρόνια στο Πανεπιστήμιο του Τέξας (με χαρακτηριστική τεξανική προφορά και μεσσιανικό ύφος).

«Σε ένα είδος ψηφιακού φέουδου», απάντησα ενστικτωδώς. «Ένα μετακαπιταλιστικό φέουδο του οποίου οι ιστορικές ρίζες βρίσκονται στη φεουδαρχική Ευρώπη αλλά η συνοχή του διατηρείται σήμερα από έναν φουτουριστικό, δυστοπικό τύπο κεφαλαίου που βρίσκεται στο υπολογιστικό νέφος». Ήταν μια αρκετά ακριβής απάντηση σε μια δύσκολη ερώτηση.¹⁴

Συνεχίζει να επισημαίνει τις ομοιότητες των ανθρώπινων σχέσεων στα μεσαιωνικά ευρωπαϊκά φέουδα και τη σχέση μεταξύ των μεγάλων μονοπωλίων του σύννεφου, όπως η Amazon, η Alibaba, η Tesla και παρόμοιες, με την πελατεία τους. Και είναι πράγματι ένας πολύ δυστοπικός κόσμος:

Χρειάστηκαν επιστημονικές ανακαλύψεις που ξεπερνούν κάθε φαντασία, νευρωνικά δίκτυα που ακούγονται φανταστικά, προγράμματα τεχνητής νοημοσύνης που αψηφούν τα όρια του ανθρώπινου νου, και όλα αυτά για να επιτευχθεί τί; Για να μετατρέψουν σε νεφοπρολητάριους τους εργάτες που δουλεύουν σε εργοστάσια-αποθήκες, οδηγούν ταξί ή κάνουν παραδόσεις. Για να δημιουργήσουν έναν κόσμο όπου οι αγορές αντικαθίστανται γοργά από νεφοφέουδα. Για να μετασχηματίσουν τις συμβατικές καπιταλιστικές επιχειρήσεις σε υποτελείς των ιδιοκτητών του νεφοκεφαλαίου. Και για να μετατρέψουν όλους εμάς σε νεφοκολίγους, καθηλωμένους στα έξυπνα τηλέφωνα και τα τάμπλετ μας, οι οποίοι πρόθυμα παράγουμε το νεφοκεφάλαιο που διατηρεί τους νέους μας ηγεμόνες στην κορυφή της εξουσίας.¹⁵

Αυτή τη δυστοπία δεν τη βλέπει απλώς ως μια βαθιά νέα μεταμόρφωση του Καπιταλισμού. Τη βλέπει ως τον θάνατο του Καπιταλισμού.

Από τη μια η άνοδος του νεφοκεφαλαίου έχει παγιώσει, ενισχύσει και επεκτείνει μαζικά τον θρίαμβο του κεφαλαίου επι της εργασίας, της κοινωνίας και, σε καταστροφικό βαθμό, της φύσης. Κι όμως, εδώ είναι η αντίφαση: με αυτόν τον τρόπο, το νεφοκαφάλαιο έχει ταυτόχρονα εγκαινιάσει το τεχνοφεουδαρχικό σύστημα που ακύρωσε τον καπιταλισμό σε τόσο πολλούς τομείς, ώστε να είναι αναπόφευκτη η διαδικασία αντικατάστασής του παντού.¹⁶

Έτσι, ο όρος *Τεχνοφεουδαλισμός*. Ο Βαρουφάκης βλέπει τη νέα μεταμόρφωση του καπιταλισμού ως ένα νέο οικονομικό σύστημα, διακριτό από τον καπιταλισμό. Έχει καλούς λόγους για αυτό. Εξηγεί ότι ζωτικοί θεσμοί που ήταν η ουσία του καπιταλισμού, όπως η αγορά, γίνονται όλο και πιο άσχετοι. Υποστηρίζει ότι ακόμη και η κύρια κινητήρια δύναμη του καπιταλισμού, το κέρδος, γίνεται η ίδια προαιρετική, αν όχι εντελώς άσχετη. Αντικαθίσταται, στις νέες κοινωνικές σχέσεις που εισάγονται από τις πολιτικές της εποχής μετά το 2008, από προσόδους — πιο συγκεκριμένα από *νεφοπροσόδους*. Γιατί να ασχοληθεί κανείς με τον μόχθο και το ρίσκο της παραγωγής πραγμάτων αν μπορεί να συσσωρεύσει μετρητά και εξουσία αναγκάζοντας κάποιον άλλον να τα κάνει και ο ίδιος να εισπράττει ένα μερίδιο από την παραγωγή του;

Ο Βαρουφάκης δίνει μια πειστική εξήγηση των μηχανισμών που οδήγησαν στην κυριαρχία του νεφοκεφαλαίου. Βλέπει τις ρίζες του στις πολιτικές των κεντρικών τραπεζών που, στον πανικό τους, πλημμύρισαν την αγορά με χρήματα ελπίζοντας να διεγείρουν τη ζήτηση και να αποκαταστήσουν κερδοφόρες συνθήκες για τις καπιταλιστικές επιχειρήσεις. Χρήματα που πήγαν αντίθετα σε μεγάλα μπόνους και ιδιωτική κατανάλωση από τους τραπεζίτες, τους ιδιοκτήτες, τους διευθύνοντες σύμβουλους και τους μάντζερ των μεγάλων επιχειρήσεων με τη μορφή ακινήτων και πολυτελών αγαθών που δεν είχαν καμία σχέση με την παραγωγή. Είδε την άνοδο του «Σοσιαλισμού για τους πλούσιους, Λιτότητας για τους εργάτες και τη μεσαία τάξη». Οι τραπεζίτες και οι επιχειρηματίες μπορούσαν να είναι όσο απερίσκεπτοι ήθελαν, με την εγγύηση ότι οι κεντρικές τράπεζες θα τους έσωζαν αν έπεφταν έξω.

Αυτό που τους ένοιαζε ήταν να αδράξουν την ευκαιρία να εδραιώσουν την απόλυτη κυριαρχία τους στο σύγχρονο εκμεταλλευτικό σύστημα που γεννιόταν μπροστά στα μάτια τους και το οποίο θα περιστρεφόταν όχι πια γύρω από κέρδη, αλλά γύρω από μια νέα μορφή προσόδου (ουσιαστικά, ενοίκιο «χώρου» στο υπολογιστικό νέφος τους). Το 2021 η Goldman Sachs, ίσως η πιο αποκρουστική τράπεζα της Γουόλ Στρητ, εξέπληξε τον χρηματοπιστωτικό κόσμο δημοσιεύοντας έναν, χρήσιμο πρέπει να ομολογήσω, «Δείκτη Μη Επικερδών Τεχνολογικών Εταιρειών» - ουσιαστικά, έναν κατάλογο της χρηματιστηριακής αξίας τεχνολογικών εταιρειών, όπως η Uber κι η Airbnb, που δεν κατέγραφαν παρά μόνο ζημίες (αντι για κέρδη) από τη μέρα της ίδρυσής τους. Ο κατάλογος αυτός κατέγραφε την «απελευθέρωση» του καπιταλισμού από το κέρδος!

Πράγματι, από το 2017 έως την έναρξη της πανδημίας, οι ζημιογόνες τεχνοφεουδαρχικές εταιρείες είδαν την αξία των μετοχών τους να διπλασιάζεται. Μέχρι τα μέσα της πανδημίας, η αξία τους είχε εκτοξευθεί στο 500% του επιπέδου του 2017. Κατά τη διάρκεια του 2020, της καλύτερης χρονιάς της Amazon από την ίδρυσή της, όταν οι πωλήσεις της λόγω της πανδημίας εκτοξεύτηκαν στα ύψη, η εταιρεία του Μπέζος κατέγραψε πωλήσεις αξίας 44 δισεκατομμυρίων ευρώ στην παγκόσμια έδρα της στην Ιρλανδία, αλλά πλήρωσε μηδενικό εταιρικό φόρο, επειδή δεν κατέγραψε ούτε ένα σεντ κερδών. Το ίδιο συνέβη και με την Tesla: Παρόλο που τα περιθώρια κέρδους κυμαίνονταν λίγο πάνω από το μηδέν, η τιμή της μετοχής της Tesla εκτινάχθηκε από περίπου 90 δολάρια στις αρχές του 2020 σε πάνω από 700 δολάρια στο τέλος του έτους.¹⁷

Κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι η μη πληρωμή φόρων δεν οφείλεται σε έλλειψη κερδών αλλά στη μεταμφίεση των κερδών σε μη φορολογούμενες μορφές. Αλλά αυτό είναι απλώς ζήτημα ορισμού. Αυτό που στην πραγματικότητα επισημαίνει ο Βαρουφάκης, είναι ότι το κέρδος, με την κλασική πολιτικοοικονομική έννοια, αντικαθίσταται από τις υπερβολικές προσόδους που μπορούν να εισπράξουν οι «νεφοφεουδάρχες». Και εδώ νομίζω ότι ο Βαρουφάκης υπερβαίνει τα όρια της λαμπρής του ανάλυσης. Αυτές οι πρόσοδοι δικαιολογούν τη θέση για εισαγωγή ενός νέου κοινωνικοοικονομικού συστήματος που έχει αντικαταστήσει, ή αντικαθιστά, τον καπιταλισμό;

Τι κρύβεται σε μια Λέξη;

Ο Βαρουφάκης αφιερώνει ένα ολόκληρο κεφάλαιο του βιβλίου του για να δικαιολογήσει την εισαγωγή του όρου «Τεχνοφεουδαλισμός» ως το όνομα που περιγράφει καλύτερα την τρέχουσα εποχή. Αρχικά περιγράφει τη σημασία των λέξεων στον ορισμό και την κατανόηση του θέματος που συζητείται.

Είναι δελεαστική η σκέψη ότι ίσως να μην έχει σημασία πώς ονομάζουμε το σύστημα στο οποίο ζούμε. Πως είτε το πούμε τεχνοφεουδαρχία είτε υπερκαπιταλισμό, το σύστημα είναι αυτό που είναι, όποια λέξη κι αν χρησιμοποιήσουμε για να το περιγράψουμε. Ναι, είναι δελεαστική σκέψη. Μόνο που είναι πέρα για πέρα λανθασμένη, για λόγους που έδιξε έμμεσα, αν και κάπως ακραία, η Σιμόν Βέλ.

Έχει μεγάλη σημασία, π.χ. στο πλαίσιο του αντιφασιστικού αγώνα, να χαρακτηρίζουμε «φασιστικά» τα καθεστώτα που πραγματικά εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία και, παράλληλα, να αποφεύγουμε να χρησιμοποιούμε τη λέξη «φασισμός» γενικά, ως ύβρη – να μην την χρησιμοποιούμε δηλαδή για καθεστώτα που, αν και θάναυσα, δεν είναι φασιστικά. Το να αναβαθμίσουμε, λεκτικά, μια επιδημία σε πανδημία, όταν αυτό αρμόζει, μπορεί να αποδειχθεί ζωτικής σημασίας για την κινητοποίηση των κοινωνιών υπέρ της δημόσιας υγείας. Το ίδιο συμβαίνει με το παγκόσμιο σύστημα στο οποίο ζούμε σήμερα: η λέξη την οποία χρησιμοποιούμε για να το περιγράψουμε μπορεί να επηρεάσει σημαντικά την πιθανότητα να το διαιωνίσουμε και να το αναπαραγάγουμε ή να το αμφισβητήσουμε, ακόμη και να το ανατρέψουμε.¹⁸

Σε αυτό, έχει δίκιο. Αλλά το να ονομάσουμε το σύστημα στο οποίο ζούμε «Τεχνοφεουδαλισμός», προϋποθέτει σημαντικές απαιτήσεις που πρέπει να πληρούνται. Το να το ονομάσουμε υπερκαπιταλισμό ή προσοδο-καπιταλισμό ή καζίνο-καπιταλισμό ή κάτι παρόμοιο, όπως αναφέρει σε άλλο σημείο και ο ίδιος ο Βαρουφάκης, είναι απλώς μια μερική περιγραφή μιας φάσης στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος, όχι ενός νέου συστήματος. Ο Τεχνοφεουδαλισμός, από την άλλη πλευρά, προτείνει ένα εντελώς διαφορετικό σύστημα με την υπονοούμενη υπόθεση ότι θα μπορούσε να διατηρηθεί ως ένα σταθερό, αν και δυστοπικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό σύστημα.

Αυτό υποστηρίζεται και από τον παραλληλισμό του Βαρουφάκη με την εισαγωγή της λέξης «καπιταλισμός» ως μια τολμηρή δράση που βοήθησε στην παρακμή του φεουδαλισμού και την εγκαθίδρυση του καπιταλιστικού συστήματος. Ωστόσο, κάνει κατάχρηση της Ρόζας Λούξεμπουργκ σε αυτό το πλαίσιο:

Πώς επιτρέψαμε στους εαυτούς μας να συρθούμε στην αυταπάτη ότι ο θάνατος του καπιταλισμού θα γεννούσε αναγκαστικά, εξ' ορισμού, ένα καλύτερο σύστημα; Το καταλυτικό ερώτημα της Ρόζας Λούξεμπουργκ «Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα;» δεν ήταν ρητορικό. Η απάντηση σε αυτό θα μπορούσε εύκολα να είναι Βαρβαρότητα! Ή ακόμα και εξαφάνιση του είδους μας.¹⁹

Αυτή η αβεβαιότητα δεν είναι μια επιλογή μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών συστημάτων. Είναι εναλλακτικά αποτελέσματα ιστορικών κρίσεων. Ο Μαρξ και ο Ένγκελς επισημαίνουν αυτό το ενδεχόμενο στο Κομμουνιστικό Μανιφέστο:

Η ιστορία όλης της μέχρι σήμερα κοινωνίας είναι η ιστορία των ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, φεουδάρχης και δουλοπάροικος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη, καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονταν σε διαρκή αντίθεση, διεξήγαγαν έναν αδιάκοπο, κάποτε κρυφό, κάποτε φανερό αγώνα, που κάθε φορά κατέληγε είτε σε μια επαναστατική ανασυγκρότηση της κοινωνίας στο σύνολό της, είτε στην κοινή καταστροφή των αγωνιζόμενων τάξεων.

Ο Λένιν υπονοούσε επίσης κάτι παρόμοιο όταν μίλησε για τον «*Ιμπεριαλισμό, το Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού*» και ο Τρότσκι όταν περιέγραψε την «*Θανάσιμη Αγωνία του Καπιταλισμού*». Σε αυτή την παράδοση, όλοι αυτοί οι στοχαστές έβλεπαν τον θάνατο του Καπιταλισμού ως σύστημα χωρίς να υπόσχονται τη σίγουρη νίκη του Σοσιαλισμού. Αντίθετα, προειδοποιούσαν ότι αν οι επαναστάτες δεν κέρδιζαν και δεν έκτιζαν τον Σοσιαλισμό, η βαρβαρότητα θα ήταν η εναλλακτική εξέλιξη — όχι ένα νέο κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

Παρόλη την αποτυχία τους να προβλέψουν την ήττα της εργατικής τάξης, δεν έκαναν λάθος. Η Ρόζα Λούξεμπουργκ έγραφε στη μέση της «βαρβαρότητας», με τη μορφή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Λένιν προειδοποιούσε για την αναπόφευκτη πραγματικότητα πιο βάρβαρων πολέμων αν τα μονοπώλια της εποχής του επικρατούσαν και ο Τρότσκι προσπαθούσε απεγνωσμένα να συγκεντρώσει τους επαναστάτες του για αντίσταση στη βαρβαρότητα του επερχόμενου Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Φαίνεται ότι δεν βρισκόμαστε σε μια πολύ διαφορετική φάση σήμερα. Η βαρβαρότητα του πολέμου είναι και πάλι μια πραγματικότητα, κι αυτό δεν μπορεί να είναι ένα βιώσιμο νέο σύστημα.

Σε τι ζούμε λοιπόν; Ίσως ότι ο καλύτερος τρόπος για να περιγράψουμε την τρέχουσα εποχή θα ήταν πιθανώς ο «*Υστερος Καπιταλισμός*». Ο υπερκαπιταλισμός ή ο προσοδο-καπιταλισμός ή ο καζίνο-καπιταλισμός μπορούν να μεταφέρουν μέρος της ουσίας του σύγχρονου καπιταλισμού αλλά θα έθεταν μια ψευδή μερική έμφαση σε μια πτυχή του. Ο *Τεχνοφεουδαλισμός* υπονοεί μια σταθερότητα που ούτε βλέπουμε ούτε είναι πιθανή. Ο *Μετα-Καπιταλισμός* έχει χρησιμοποιηθεί, αλλά νομίζω ότι είναι και πρόωρος, θέτοντας τον θάνατο του Καπιταλισμού ως ολοκληρωμένο γεγονός, και πολύ αόριστος ως προς το τι είναι το νέο σύστημα.

Από την άλλη πλευρά, ο *Υστερος Καπιταλισμός* περιλαμβάνει τόσο την ουσία του συστήματος όσο και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει σήμερα ως αποτέλεσμα της δικής του λειτουργίας. Δείχνει επίσης τις ιστορικές διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα και τις δυνατότητες που ανοίγονται — καλές ή κακές. Ταιριάζει επίσης με την παρακμή που εκδηλώνει και τις ιδιομορφίες του σε σύγκριση με τα νεανικά, δημιουργικά του χρόνια. Το καλύτερο από όλα, δεν υπάρχει ανάγκη για μια νέα ορολογία, δεν υπάρχει ανάγκη για την εφεύρεση εννοιών που απαιτούν περίπλοκους ορισμούς και δημιουργούν σύγχυση.

Επανάσταση στο Σύννεφο

Αλλά η προσοχή στις λέξεις είναι επίσης σημαντική για έναν άλλο λόγο, πολύ πιο σημαντικό και βαθύ από την ακρίβεια και τη σημασιολογία. Αυτό που ονομάζουμε τα πράγματα μπορεί να έχει επιπτώσεις σε αυτό που προτείνουμε ως ενέργειες. Ή το αντίστροφο: μπορεί να αποφασίσουμε για μια ορολογία που ταιριάζει με τις προθέσεις μας. Ο *Τεχνοφεουδαλισμός* του Βαρουφάκη συνδέεται στενά με την άποψή του για το μέλλον. Η εκδοχή του για τον «Σοσιαλισμό ή Βαρβαρότητα» ενσωματώνεται στα πρότυπα του *Star Trek*, όπου οι μηχανές βρίσκονται στην υπηρεσία των ανθρώπων για να εξερευνήσουν το Σύμπαν και να βελτιωθούν, και του *The Matrix*, όπου τα ανθρώπινα όντα είναι απλώς πηγές ενέργειας για έναν κόσμο που κυβερνάται από μηχανές.

Σκιαγραφεί μια μελλοντική χειραφετημένη κοινωνία, βασισμένη στο προηγούμενο βιβλίο του, *Ένα Άλλο Τώρα*, με λεπτομέρεια. Σε αυτή τη μελλοντική ουτοπία η αγορά, όχι μόνο δεν καταργείται, αλλά παραμένει ο κύριος μηχανισμός κατανομής με τη δημοκρατία να εξασφαλίζεται στον χώρο εργασίας μέσω της ιδιοκτησίας των επιχειρήσεων από τους εργαζόμενους. Κάθε εργαζόμενος έχει μια μοναδική, μη μεταβιβάσιμη μετοχή που του δίνει μια μοναδική ψήφο στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων της επιχείρησης. Αυτό υποτίθεται ότι θέτει όρια στις εξουσίες όσων θα επιθυμούσαν να επιβάλουν τις απόψεις τους σε άλλους, αλλά δεν είναι ξεκάθαρο πώς αυτό θα λειτουργούσε στην ευρύτερη δομή της κοινωνίας.

Πιο σημαντικά, οι προτάσεις του για την επίτευξη αυτής της νέας κοινωνικής δομής δεν είναι καθόλου πειστικές. Με τον ίδιο τρόπο που μεταφέρει την εξουσία στο σύννεφο, προτείνει μια επανάσταση στο σύννεφο.

Η συλλογική δράση γίνεται δυσκολότερη όταν έχουμε λιγότερες ευκαιρίες να συναντηθούμε πρόσωπο με πρόσωπο. Αλλά εδώ έγκειται η μεγάλη δύναμη που προσφέρει, άθελά του, το νεφοκεφάλαιο στους δυνάμει επαναστάτες: στην ικανότητα να δημιουργούν συμμαχίες, να οργανώνονται και να αναλαμβάνουν δράση μέσω του ίδιου του νεφοκεφαλαίου!

Αυτή ήταν μία από τις υποσχέσεις του Twitter όταν πρωτοεμφανίστηκε: ότι θα επέτρεπε την κινητοποίηση των μαζών. Από την Αραβική Άνοιξη μέχρι το Black Lives Matter, έχουμε δε σε ποιον βαθμό αυτή η υπόσχεση υλοποιήθηκε και σε ποιον όchi.²⁰

Εδώ φαίνεται να προτείνει μια επανάσταση με την παραδοσιακή έννοια, με τη χρήση των τεχνολογιών του σύννεφου για να βοηθήσει στη κινητοποίηση. Στην πραγματικότητα, αυτή ήταν η εμπειρία των κινημάτων που αναφέρει, της Αραβικής Άνοιξης και του Black Lives Matter. Αυτά και άλλα παρόμοια κινήματα χρησιμοποίησαν γρήγορα τα κοινωνικά δίκτυα για να οργανωθούν και να κινητοποιηθούν, αλλά αυτή η διαδρομή γίνεται όλο και πιο προβληματική καθώς οι αλγόριθμοι των ιδιοκτητών των πλατφορμών και των κυβερνήσεων γίνονται πιο εξελιγμένοι στον εντοπισμό και την αναφορά επαναστατικού σχεδιασμού και οργάνωσης. Παρά την ευφυή δραστηριότητα των χάκερ που έχει αποδείξει ότι δεν μπορούν να ελεγχθούν όλα, είναι μάταιο να περιμένουμε ότι αυτό θα μπορούσε να αντισταθμίσει τους άπειρους πόρους που χύνονται στην έρευνα για την ανάπτυξη και την παραγωγή λογισμικού για να αντιμετωπιστεί ακριβώς αυτό.

Αλλά ο Βαρουφάκης πηγαίνει ακόμη πιο μακριά. Προτείνει «μια νεφοεξέγερση κατά της Τεχνοφουδαρχίας».

Φαντάσου έναν διεθνή συνασπισμό συνδικάτων που θα καλούσε τους εργαζόμενους στις αποθήκες της Amazon παγκοσμίως να απεργήσουν μια μέρα. Από μόνη της, μια μονοήμερη απεργία δεν θα έκανε τη διαφορά. Αν όμως ήταν μέρος μιας ευρύτερης καμπάνιας με στόχο να πείσει το ευρύτερο κοινό να μην επισκεφθεί τον ιστότοπο της Amazon αυτή τη μία ημέρα, το πράγμα αλλάζει.

Ακόμη κι αν η κινητοποίηση ήταν μόνο εν μέρει επιτυχής, προκαλώντας, ας πούμε, μια ημερήσια πτώση των επισκέψεων στο amazon.com της τάξης του 20% και των εσόδων της Amazon κατά 10%, την ώρα που η απεργία στις αποθήκες της Amazon θα διέκοπτε τις παραδόσεις για είκοσι τέσσερις ώρες, μια τέτοια δράση θα μπορούσε να αποδειχτεί αρκετή για να πιέσει την τιμή της μετοχής της Amazon προς τα κάτω με τρόπο που καμία παραδοσιακή εργατική κινητοποίηση δε θα μπορούσε να το επιτύχει. Αν το καλοσκεφτείς, μια τέτοια καμπάνια θα ήταν πραγματικά σημαντική για τον εξής λόγο: Θα ανέτρεπε την παραδοσιακή σχέση κόστους-οφέλους των ακτιβιστών, καθώς και τους συμβατικούς υπολογισμούς της συλλογικής δράσης που ίσχυαν από τον 19^ο αιώνα ως σήμερα. Από εκεί που παραδοσιακά, οι απεργοί παίρνουν τεράστιο ρίσκο για να αποκομίσουν μικρό προσωπικό όφελος, θα πηγαίναμε σε μορφή κινητοποίησης με μικρό προσωπικό κόστος για τους συμμετέχοντες (τί ψυχή έχει μια μέρα χωρίς να επισκεφτείς την amazon.com ή ακόμα και μια μονοήμερη απεργία;) και σημαντικό κόστος για την εταιρεία. Η προσωπική αναστάτωση θα ήταν μικρή, αλλά το σωρευτικό της αποτέλεσμα αξιοσημείωτο. Με αυτόν τον τρόπο οραματίζομαι τους νεφοπρολητάριους στις αποθήκες των διαφόρων Amazon και τους νεφοκολίγους πίσω από τις οθόνες τους να συνασπίζονται αποτελεσματικά στο πλαίσιο κινητοποιήσεων αρκετά μεγάλων ώστε να ταρακουνήσουν την εξουσία των τεχνοφουδαρχών επί δισεκατομμυρίων ανθρώπων.²¹

Ο Βαρουφάκης φαίνεται να εμπνέεται από την επιτυχία των συγκρούσεων του 20ού αιώνα όπως ο πόλεμος του Βιετνάμ και το κίνημα κατά του Απαρτχάιντ. Είναι αλήθεια ότι και στις δύο περιπτώσεις ένας κρίσιμος παράγοντας για το αποτέλεσμα αυτών των αγώνων ήταν η αντιπολεμική κινητοποίηση της νεολαίας στη Δύση, και ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, στην περίπτωση του Βιετνάμ, και το μποϊκοτάζ των συμφερόντων της Νότιας Αφρικής στη δεύτερη. Χωρίς αυτά, ούτε οι ΗΠΑ ούτε το λευκό καθεστώς του Απαρτχάιντ θα είχαν ηττηθεί. Και αυτές οι κινητοποιήσεις ήταν, σε σχετικούς όρους, «μικρού προσωπικού κόστους». Βλέπει το Σύννεφο ως τον χώρο όπου αυτή η αρχή γίνεται πολύ πιο ισχυρή.

Όμως, αυτό το «μικρό προσωπικό κόστος» ήταν αλήθεια μόνο από μια Δυτική προοπτική. Στο Βιετνάμ και τη Νότια Αφρική, όπου εκτυλίχθηκε το κύριο δράμα των αγώνων, ο θάνατος και η ανείπωτη

δυστυχία ήταν η πραγματικότητα των επαναστατών. Όπως έλεγε ένας παλιός επαναστάτης, οι αεροπορικές επιδρομές και το πυροβολικό είναι απαραίτητες, αλλά είναι το πεζικό στο έδαφος που μπορεί να καταλάβει νέα εδάφη. Δεν υπάρχει εύκολος τρόπος να απομακρυνθεί η καλά εδραιωμένη πολιτική εξουσία, και η αναζήτηση συντομιών, συνήθως οδηγεί σε άκαρπες περιπέτειες.

Ένα σχέδιο για τον Σοσιαλισμό

Ο Βαρουφάκης λέει ότι το προηγούμενο βιβλίο του, *Ένα Άλλο Τώρα*, γράφτηκε επειδή θεωρούσε ότι μια από τις αποτυχίες της αριστεράς ήταν η έλλειψη μιας πειστικής περιγραφής της μελλοντικής κοινωνίας για την οποία πολεμούσαν οι σοσιαλιστές. Η δική του αποτυχία να έχει μια απάντηση τον ενοχλούσε.

Η μόνη μου παρηγοριά ήταν ότι είχα εξαιρετική «παρέα». Ο Καρλ Μαρξ, άνθρωπος που κανείς δεν τον κατηγορήσε ποτέ για έλλειψη αυτοπεποίθησης ή φαντασίας, αρνήθηκε να περιγράψει, πέρα από αόριστες αναφορές, τον κομμουνισμό, που οραματιζόταν ότι θα αντικαθιστούσε την Αυτοκρατορία του Κεφαλαίου. Γιατί; Η δικαιολογία του ίδιου του Μαρξ ήταν πονηρή: Είναι, έλεγε, πέρα από τις δυνατότητες και την ευθύνη των διανοουμένων της μεσαίας τάξης, ανθρώπων που – σαν του λόγου του – απλώς μελετούν τον καπιταλισμό στο αναγνωστήριο της Βρετανικής Βιβλιοθήκης ή στο άνετο σπίτι τους. Το προλεταριάτο, συνέχιζε ο Μαρξ, είναι εκείνο που θα πρέπει να οικοδομήσει στην πράξη τον κομμουνισμό βλέποντας και κάνοντας, προωθώντας το συλλογικό συμφέρον. Ήταν μια έξυπνη υπεκφυγή μεταμφιεσμένη σε ταπεινότητα – την οποία κι εγώ ενστερνίζομαι, κρυβόμουν πίσω της, για δεκαετίες. Ίσπου κάποια στιγμή δεν μπορούσα να το κάνω πια.

Σήμερα, τόσο η σοβιετική όσο και η δυτικοευρωπαϊκή και η λατινοαμερικανική εμπειρία δείχνουν ότι δεν έχουμε το δικαίωμα όσοι πρεσβεύουμε ένα σοσιαλιστικό ή κομμουνιστικό σύστημα να αφήνουμε αναπάντητο το ερώτημα που μου έθεσε εκείνος ο τύπος στο παμπ. Είναι αλήθεια ότι το να επιχειρήσεις να επινοήσεις τη δομή μιας ρεαλιστικής ουτοπίας είναι δύσκολο, ίσως κι επικίνδυνο. Παρ' όλα αυτά, χωρίς μια πειστική απάντηση σε αυτό το ερώτημα, δεν υπάρχει ελπίδα να προσελκύσουμε ανθρώπους σε οποιοδήποτε κίνημα για την ανάκτηση του νου και του σώματος της δημοκρατίας και του περιβάλλοντός μας.²²

Αυτή και μόνο η παράγραφος δημιουργεί μια τεράστια τρύπα στη συνήθως άψογη ανάλυσή του. Πρώτον, κατανοεί την άρνηση του Μαρξ να δώσει ένα σχέδιο του Σοσιαλισμού με έναν αδικαιολόγητα επιφανειακό τρόπο. Έπειτα, φαίνεται να δέχεται τη χυδαία αφήγηση της σοβιετικής αποτυχίας ως εγγενούς στη λενινιστική προσέγγιση και αναπόφευκτου αποτελέσματος της Ρωσικής Επανάστασης. Συνεχίζει βλέποντας την αποτυχία της Σοσιαλδημοκρατίας ως την αποτυχία ενός αγώνα που ποτέ δεν υπήρξε. Στην πραγματικότητα, η Σοσιαλδημοκρατία είδε την αποστολή της ως παροχή ενός ανθρώπινου προσώπου στον Καπιταλισμό, στην οποία ήταν αρκετά επιτυχής, όσο ο Καπιταλισμός ήταν ένα βιώσιμο σύστημα. Τέλος, εγκαταλείπει ένα «σχέδιο σοσιαλισμού από κάτω προς τα πάνω» απλώς επειδή δεν υλοποιήθηκε πουθενά. Και αυτό σε εμφανή αντίφαση με τις δημοκρατικές του ευαισθησίες που τον οδηγούν να αντικαταστήσει εν μέρει τις εκλογές με κλήρωση στη δημιουργία ηγεσιών. Ας εξετάσουμε αυτά τα ζητήματα με τη σειρά.

Αυτό στο οποίο ο Μαρξ είχε ένσταση δεν ήταν η παρέμβαση των «διανοουμένων της μεσαίας τάξης» στον αγώνα της εργατικής τάξης καθαυτή. Απέρριπτε την ιδέα ότι ένα σχέδιο για ένα ιδανικό σοσιαλιστικό σύστημα μπορούσε να σχεδιαστεί εκ των προτέρων ώστε να «υπάρχει ελπίδα να προσελκύσουμε ανθρώπους». Καταλάβαινε ότι η συγκεκριμένη λεπτομερής μορφή που θα είχαν οι θεσμοί μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας θα εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τις συγκεκριμένες συνθήκες υπό τις οποίες θα σχηματίζονταν αυτοί οι θεσμοί.

Κανένα κοινωνικό σύστημα δεν εξαφανίζεται πριν αναπτυχθούν όλες οι παραγωγικές δυνάμεις για τις οποίες υπάρχει χώρος σε αυτό· και νέες, υψηλότερες σχέσεις παραγωγής δεν εμφανίζονται ποτέ πριν ωριμάσουν οι υλικές συνθήκες ύπαρξής τους στη μήτρα της παλιάς κοινωνίας.

Επομένως, η ανθρωπότητα αναλαμβάνει πάντα μόνο τέτοια προβλήματα που μπορεί να λύσει.

Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας, Καρλ Μαρξ, 1859

Έτσι, ήταν η αδυναμία της ανθρωπότητας να λύσει το πρόβλημα εκ των προτέρων και όχι ο περιορισμένος ορίζοντας των «διανοουμένων της μεσαίας τάξης» που οδήγησε τον Μαρξ να αποφύγει τις ουτοπικές λύσεις στα προβλήματα του Καπιταλισμού. Μόνο όταν γνωρίζουμε τις συγκεκριμένες συνθήκες μπορούμε να σχεδιάσουμε τον σοσιαλισμό με συγκεκριμένους όρους. Και αυτό μπορεί να είναι δυνατό μόνο κατά τη μετάβαση από το ένα σύστημα στο άλλο.

Αλλού, διαχωρίζει ρητά τη μετάβαση στον σοσιαλισμό σε μια «πρώτη» και μια «ανώτερη» φάση:

Αλλά ένας άνθρωπος είναι ανώτερος από έναν άλλο φυσικά, ή διανοητικά, και παρέχει περισσότερη εργασία στον ίδιο χρόνο, ή μπορεί να εργαστεί για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα· και η εργασία, για να χρησιμοποιηθεί ως μέτρο, πρέπει να οριστεί από τη διάρκεια ή την έντασή της, διαφορετικά παύει να είναι ένα πρότυπο μέτρησης. Αυτό το ίσο δικαίωμα είναι ένα άνισο δικαίωμα για άνιση εργασία.

Επιπλέον, ένας εργάτης είναι παντρεμένος, ένας άλλος όχι· ένας έχει περισσότερα παιδιά από έναν άλλο, και ούτω καθεξής. Έτσι, με ίση απόδοση εργασίας, και επομένως ίση συμμετοχή στο κοινωνικό ταμείο κατανάλωσης, ο ένας θα λάβει στην πραγματικότητα περισσότερα από τον άλλο, ο ένας θα είναι πιο πλούσιος από τον άλλο, και ούτω καθεξής. Για να αποφευχθούν όλα αυτά τα ελαττώματα, το δικαίωμα, αντί να είναι ίσο, θα έπρεπε να είναι άνισο.

Αλλά αυτά τα ελαττώματα είναι αναπόφευκτα στην πρώτη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας όπως είναι όταν μόλις έχει αναδυθεί μετά από παρατεταμένες ωδίνες από την καπιταλιστική κοινωνία. Το δικαίωμα δεν μπορεί ποτέ να είναι ανώτερο από την οικονομική δομή της κοινωνίας και τον πολιτισμικό της προσανατολισμό που προκύπτει από αυτήν.

*Σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας, μετά την εξαφάνιση της καταπιεστικής υποταγής του ατόμου στη διαίρεση της εργασίας, και συνεπώς και της αντίθεσης μεταξύ πνευματικής και σωματικής εργασίας· μετά που η εργασία θα έχει γίνει όχι μόνο μέσο ζωής αλλά πρωταρχική ανάγκη της ζωής· μετά που οι παραγωγικές δυνάμεις θα έχουν αυξηθεί με την ολόπλευρη ανάπτυξη του ατόμου, και όλες οι πηγές της συνεργατικής παραγωγής πλούτου θα ρέουν πιο άφθονα — **μόνο τότε μπορεί ο στενός ορίζοντας του αστικού δικαίου να ξεπεραστεί εντελώς και η κοινωνία να χαράξει στα λάβαρα της: Από τον καθένα σύμφωνα με τις δυνατότητές του, στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του!***

Κριτική του Προγράμματος της Γκότα, Καρλ Μαρξ, 1875

Εδώ ο Μαρξ παίρνει την αναλογία της γέννας ένα βήμα παραπέρα. Όχι μόνο η νέα κοινωνία μπορεί να γεννηθεί μόνο όταν «οι υλικές συνθήκες υπαρκτής των νέων, ανώτερων σχέσεων παραγωγής ωριμάσουν στη μήτρα της παλιάς κοινωνίας», αλλά θα γεννηθεί φέρνοντας τα αναπόφευκτα ελαττώματα «όπως είναι όταν έχει αναδυθεί μετά από παρατεταμένες ωδίνες από την καπιταλιστική κοινωνία». Η ανάδυση σε μια ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας θα απαιτήσει μια περίοδο ανατροφής, αρκετά μεγάλη όπως κάποιοι μπορεί να κρίνει από την ανάγνωση της λίστας των απαιτήσεων για αυτήν.

Σε αυτό το πλαίσιο κάποιος μπορεί να οδηγηθεί στη συνηθισμένη εξήγηση για την εμφάνιση του Γκραμισιανού τέρατος του κομμουνισμού, του σταλινισμού. Κατά μια έννοια, αυτό δεν θα ήταν λάθος. Οι υλικές συνθήκες για τις νέες, ανώτερες σχέσεις παραγωγής ποτέ δεν ωρίμασαν στη μήτρα της ρωσικής κοινωνίας. Ο κομμουνισμός δεν θα μπορούσε ποτέ να επιβιώσει στη Ρωσία, πόσο μάλλον να επιτύχει μια ανώτερη φάση, ανάμεσα σε εχθρικές προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Η αποτυχία του σοβιετικού πειράματος δεν είναι σε καμία περίπτωση αποτυχία του «σχεδίου σοσιαλισμού από κάτω προς τα πάνω». Ήταν μια πρόωρη και μάταιη προσπάθεια να χτιστεί ο σοσιαλισμός στην απομονωμένη, οπισθοδρομική Ρωσία.

Ωστόσο, αυτή δεν ήταν η πρόθεση του Λένιν, του Τρότσκι ή των Μπολσεβίκων. Το όραμά τους δεν ήταν ο σοσιαλισμός στη Ρωσία. Σκόπευαν να χρησιμοποιήσουν τη Ρωσική Επανάσταση, μια αυθόρμητη εξέγερση του ρωσικού πληθυσμού εναντίον του Πολέμου, του Τσάρου και ολόκληρου του συστήματος, ως έναυσμα για την Παγκόσμια Επανάσταση. Επαναλάμβαναν συνεχώς ότι χωρίς επανάσταση στη Δύση, η Ρωσική Επανάσταση θα χανόταν. Και χάθηκε. Όχι στα χέρια των ιμπεριαλιστικών δυνάμεων όπως ανέμεναν, αλλά στα χέρια του Στάλιν και των μπράβων του.

Ποια ήταν η κατανόηση του Λένιν για την εποχή του; Ίσως το καλύτερο μέρος για να αναζητήσουμε τη βαθύτερη δυναμική του Καπιταλισμού το 1917 είναι το πολύ σημαντικό βιβλίο του «*Ο Ιμπεριαλισμός, το Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού*». Αυτό που περιγράφει εκεί είναι ανάλογο με τα επιχειρήματα του Βαρουφάκη για τον Τεχνοφεουδαλισμό στο «*Μιλώντας στον Πατέρα μου*».

Έχουμε δει ότι στην οικονομική του ουσία ο ιμπεριαλισμός είναι ο μονοπωλιακός καπιταλισμός. Αυτό από μόνο του καθορίζει τη θέση του στην ιστορία, γιατί το μονοπώλιο που αναδύεται από το έδαφος του ελεύθερου ανταγωνισμού, και ακριβώς από τον ελεύθερο ανταγωνισμό, είναι η μετάβαση από το καπιταλιστικό σύστημα σε μια υψηλότερη κοινωνικοοικονομική τάξη.

Ο Ιμπεριαλισμός, το Ανώτατο Στάδιο του Καπιταλισμού, Λένιν, 1917

Υπάρχει μια απίστευτη ομοιότητα στις δύο περιγραφές. Τόσο ο Βαρουφάκης όσο και ο Λένιν μιλούν για το τέλος του Καπιταλισμού. Και οι δύο βλέπουν ένα νέο είδος κεφαλαίου να αναλαμβάνει την εξουσία. Και οι δύο βλέπουν την εξέλιξη ως αρνητική και όχι ως την πολυπόθητη χειραφέτηση της εργατικής τάξης από τα δεσμά του κεφαλαίου. Αλλά υπάρχουν διαφορές. Ο Βαρουφάκης βλέπει τη νέα κατάσταση ως ένα νέο κοινωνικό σύστημα που θα οδηγήσει την ανθρωπότητα πίσω στις φεουδαρχικές δομές του Μεσαίωνα σε μια νέα μορφή. Ως αποτέλεσμα, προτείνει την αντικατάστασή του με ένα άλλο σύστημα, έξυπνα σχεδιασμένο με τρόπο που εκδημοκρατικοποιεί την παραγωγή και προσπαθεί να αφαιρέσει τις στρεβλώσεις της αγοράς για να την κάνει πιο αποτελεσματική και ανταγωνιστική. Είναι ένα σχέδιο από πάνω προς τα κάτω, βασισμένο στην τεχνοκρατική εμπειρογνομosύνη και την οραματική σκέψη. Αναπόφευκτα, είναι αθέλητα πατερναλιστικό και στην πράξη περιφρονητικό για την εργατική τάξη και τον λαό, σε αντίθεση με τις συνήθεις δημοκρατικές ευαισθησίες του Βαρουφάκη.

Από την άλλη, ο Λένιν βλέπει στα μονοπώλια (το νέο κεφάλαιο, ισοδύναμο του νεφοκεφαλαίου του Βαρουφάκη) όχι μόνο μια κακοήγη νέα τάξη πραγμάτων που φέρνει δυστυχία και πόλεμο στην ανθρωπότητα, αλλά και τη «μετάβαση από το καπιταλιστικό σύστημα σε μια ανώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη». Ο ελεύθερος ανταγωνισμός οδήγησε στο μονοπώλιο, οπότε δεν υπάρχει επιστροφή. Οποιαδήποτε προσπάθεια να γίνει αυτό, θα τείνει να δημιουργήσει μονοπώλια ξανά — απλώς επειδή είναι πιο αποτελεσματικές μονάδες παραγωγής. Επειδή αποτελούν μια «ανώτερη κοινωνικοοικονομική τάξη».

Ο Λένιν δεν το συνδέει αυτό ρητά με τις «υλικές συνθήκες» της ύπαρξης των «νέων, ανώτερων σχέσεων παραγωγής» που ωριμάζουν στη «μήτρα της παλιάς κοινωνίας», αλλά κάποιος δεν χρειάζεται να ψάξει πολύ για να δει τις επιπτώσεις αυτών που λέει. Τα μονοπώλια είναι οι υλικές συνθήκες για τη νέα κοινωνία, για τον σοσιαλισμό. Οικονομικά, δεν χρειάζεται να γίνουν πολλά: η κοινωνικοποίηση της χούφτας των μονοπωλίων που ελέγχουν αποτελεσματικά τη λειτουργία της κοινωνίας και η λειτουργία τους για το καλό της κοινωνίας αντί για το κέρδος, θα ήταν αρκετή για να διατηρηθεί η νέα κοινωνία. Φυσικά, το πώς μπορεί να γίνει αυτό πολιτικά, είναι άλλο θέμα.

Η ανάλυση του Βαρουφάκη είναι εξίσου ισχυρή και απαιτεί παρόμοιους στόχους. Τα σημερινά μεγάλα μονοπώλια, συμπεριλαμβανομένου του νεφοκεφαλαίου, είναι πολύ πιο συγκεντρωμένοι όγκοι κεφαλαίου. Η κοινωνικοποίηση μόνο μερικών εκατοντάδων εταιριών θα ήταν αρκετή για να ελέγξει τον πλανήτη. Η τεράστια δύναμη που συγκεντρώνουν αυτά τα λίγα μονοπώλια που κάνει να φαίνονται απρόσβλητα σημαίνει επίσης και την αποξένωση από την εξουσία της συντριπτικής πλειοψηφίας του πληθυσμού, στη γλώσσα του Βαρουφάκη τους προλετάριους του σύννεφου, τους κολίγους του σύννεφου και τους υποτελείς του σύννεφου. Η ίδια η δύναμη που κάνει για αυτούς δυνατό να νοθεύουν εκλογές, να καταστρέφουν τη δημοκρατία, να ελέγχουν τα μέσα ενημέρωσης και να συσσωρεύουν τεράστιες περιουσίες, κάνει τη θέση τους ευάλωτη και τους πιθανούς εχθρούς τους πολύ πιο πολυάριθμους. Το ίδιο το σύστημα δημιουργεί τους δικούς του νεκροθάφτες — σε μια κάπως διαφορετική μορφή από αυτή που περιέγραψαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς.

Επανάσταση

Η ανάλυση του Βαρουφάκη δεν είναι λοιπόν τόσο διαφορετική από αυτή του Λένιν. Στην πραγματικότητα, αυτό που περιγράφει δικαιώνει τη θέση του Λένιν με έναν πολύ έντονο τρόπο. Αυτό που στην εποχή του Λένιν ήταν μεγάλο, σήμερα είναι τεράστιο. Αυτό που στην εποχή του Λένιν ήταν εθνικό και περιφερειακό, τώρα είναι περιφερειακό και διεθνές. Η αδυναμία του Σοσιαλισμού σε μια χώρα είναι σήμερα πολύ πιο προφανής από ό,τι ήταν έναν αιώνα πριν.

Η Οικονομία έχει κάνει το μερίδιό της για τη δημιουργία επαναστατικών δυνατοτήτων. Σε οικονομικούς όρους, οι υλικές συνθήκες για τον Σοσιαλισμό έχουν ωριμάσει στη μήτρα του Καπιταλισμού. Η πολιτική μετάβαση ωστόσο είναι διαφορετικό θέμα. Η απομάκρυνση των καταπιεστών απαιτεί ένα οργανωτικό επίπεδο των καταπιεζομένων που σήμερα δεν υπάρχει. Ο Βαρουφάκης επιλέγει μια παραδοσιακή εκστρατεία προσέλκυσης για να πείσει τους ανθρώπους ότι οι ιδέες του είναι εφαρμόσιμες και ρεαλιστικές. Έχει όμως ένα σχέδιο για το πώς να πάρει την εξουσία και να προχωρήσει στις απαραίτητες αλλαγές που θα οδηγούσαν στο όραμά του για ένα Άλλο Τώρα; Το βιβλίο του δεν είναι ξεκάθαρο σε αυτό. Παρά την ισχυρή του ανάλυση, η προσέγγισή του παραμένει ουτοπική. Όπως όλες οι καλές Ουτοπίες, παρέχει πολύτιμες γνώσεις για το υπάρχον σύστημα και πολύτιμες ιδέες για τυχόν επαναστάτες αν και όταν πάρουν την εξουσία. Αλλά δεν δίνει κανέναν οδικό χάρτη για τον σοσιαλισμό, καμμία καθοδήγηση για το πώς να φτάσουμε εκεί.

Και όμως, είναι ίσως ο πιο κατάλληλος αναλυτής να το κάνει αυτό. Η θητεία του στο ελληνικό Υπουργείο Οικονομικών κατά το πρώτο εξάμηνο του 2015 ήταν ίσως μια από τις πιο επαναστατικές περιόδους του 21ου αιώνα. Είτε συνειδητά είτε τυχαία, η αναμέτρησή του με το ευρωπαϊκό κατεστημένο για το ελληνικό χρέος ήταν ένα αριστούργημα επαναστατικής ηγεσίας. Οι υποχωρήσεις του από το πρόγραμμα του ΣΥΡΙΖΑ, αντιμέτωπος με τον ευρωπαϊκό εκβιασμό, έγιναν σε πλήρη θέαση των ελληνικών και ευρωπαϊκών μαζών που συνειδητοποιούσαν στην πορεία, μέρα με τη μέρα, τόσο τις ανάγκες όσο και τις δυσκολίες της εποχής. Οι πολιτικές του δικαιώθηκαν στο μεγαλειώδες αποτέλεσμα του Δημοψηφίσματος, το οποίο κέρδισε με πλειοψηφία 63%. Ο ελληνικός λαός ήταν έτοιμος να αντιμετωπίσει τις κυρίαρχες τάξεις τόσο της Ελλάδας όσο και της Ευρώπης παρά το ότι συνειδητοποιούσε πλήρως τις συνέπειες της δράσης του. Η Ευρώπη δεν ήταν ακόμη έτοιμη, αλλά επαναστατικά σκιρτήματα ήταν εμφανή σε πολλές χώρες. Ο ΣΥΡΙΖΑ, ωστόσο, δεν ήταν έτοιμος να ακολουθήσει τον δρόμο του Βαρουφάκη. Ο Τσίπρας και οι στενοί συνεργάτες του κατέληξαν σε συνθηκολόγηση, φοβούμενοι ένα στρατιωτικό πραξικόπημα. Η επαναστατική ηγεσία παραδόθηκε τη στιγμή που κέρδισε την πρώτη της μεγάλη νίκη.

Οι πρώτοι έξι μήνες του 2015 στην Ελλάδα είναι εξαιρετικά σχετικοί με τη σύγχρονη επαναστατική δυναμική. Οι επαναστάσεις ξετυλίγονται με διαφορετικούς τρόπους σε διαφορετικές χώρες και διαφορετικές εποχές. Ωστόσο, έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά που πρέπει να σημειωθούν και να χρησιμοποιηθούν από τους επαναστάτες στην προετοιμασία τους για τις επερχόμενες συγκρούσεις. Ο 21ος αιώνας έχει δει μια σειρά από σημαντικές επαναστατικές αναταράξεις, αρκετές για να δώσουν έναν καλό οδηγό για το πώς θα ξετυλιχτούν οι σύγχρονες επαναστάσεις. Μερικές από τις πιο σημαντικές είναι:

- Η Αραβική Άνοιξη
- Η κυβέρνηση του ΣΥΡΙΖΑ το 2015
- Η άνοδος του Τζέρεμι Κόρμπιν στην ηγεσία του Εργατικού Κόμματος
- Η πρώτη προεδρική εκστρατεία του Μπέρνι Σάντερς

Όλες αυτές οι εξεγέρσεις ήταν ουσιαστικά αυθόρμητα αποτελέσματα της απελπισίας της κοινωνίας. Ξεκίνησαν ως μικρές διαμαρτυρίες, συνήθως εστιασμένες σε συγκεκριμένα κοινωνικά παράπονα ή γεγονότα, που σε κάποιο σημείο αναζήτησαν και βρήκαν πολιτική έκφραση σε προγράμματα πολύ μετριοπαθών απαιτήσεων. Αυτό οδήγησε σε σκληρές αναμετρήσεις με το κατεστημένο που οδήγησαν σε διάφορους βαθμούς επιτυχίας.

Ποια ήταν τα κοινά χαρακτηριστικά αυτών των εξεγέρσεων; Πρώτον, οι πολύ μετριοπαθείς απαιτήσεις τους και το ευρύ φάσμα πολιτικών καταβολών μεταξύ των συμμετεχόντων. Ο Βαρουφάκης σωστά επισημαίνει τόσο τη δυνατότητα όσο και την αναγκαιότητα ενός τόσο πλατιού μετώπου για να αντισταθεί στην κυριαρχία των «νεοφεουδαρχών». Ωστόσο, η «νεφοεξέγερση» δεν θα είναι αρκετή. Από τη δική του εμπειρία στην ελληνική πολιτική γνωρίζει πολύ καλά την άγρια αντίδραση του κατεστημένου και τη σιδερένια θέληση που απαιτείται από την ηγεσία της επανάστασης για να υπάρξει ελπίδα να αλλάξει η ισορροπία της εξουσίας.

Δεύτερον, είναι η ταχύτητα με την οποία ξετυλίγεται η επανάσταση. Η κατάσταση αλλάζει από μέρα σε μέρα, και οι πολιτικές πρέπει να προσαρμόζονται τουλάχιστον εξίσου γρήγορα για να ανταποκριθούν σε αυτήν. Αυτό απαιτεί μια ηγεσία που από τη μια να κατανοεί τις κοινωνικές δυναμικές, και από την άλλη να μην είναι δεμένη με δογματική επιμονή στις χθεσινές πολιτικές.

Τρίτον, η συμμετοχή του λαού είναι η κύρια εγγύηση ότι η επανάσταση δεν θα συντριβεί από την αντίδραση. Κατά τη διάρκεια της αναμέτρησης με το κατεστημένο, ήταν ο πλήρως ενημερωμένος και κινητοποιημένος λαός που έκανε δυνατά τυχόν κέρδη στις συζητήσεις και τις αναμετρήσεις με τις δομές του κατεστημένου.

Τέταρτον, όλα αυτά τα κινήματα είχαν σημαντικές διεθνείς επιπτώσεις. Η εξάπλωση της επαναστατικής διαδικασίας ήταν κρίσιμη για τις επιτυχίες και τις αποτυχίες τους.

Όλα αυτά τα κινήματα ηττήθηκαν στο τέλος, αλλά άφησαν μια σημαντική κληρονομιά που πρέπει να μελετηθεί και να αξιοποιηθεί στην προετοιμασία των επερχόμενων γεγονότων.

- Η Αραβική Άνοιξη εξαπλώθηκε σαν πυρκαγιά στις περισσότερες αραβικές χώρες αλλά απέτυχε να πάει πέρα από δημοκρατικές απαιτήσεις και εθνικές λύσεις. Απέτυχε να αναπτύξει μια ηγεσία που θα ένωνε τον αγώνα σε όλες αυτές τις χώρες και θα δημιουργούσε μια επανάσταση αρκετά ισχυρή να αντισταθεί στην ιμπεριαλιστική επέμβαση από τη Δύση.
- Ο ΣΥΡΙΖΑ κατάφερε να γίνει το επίκεντρο των επαναστατικών μαζών της Ελλάδας και να ενώσει τις δυνάμεις της αριστεράς στην Ελλάδα και την Ευρώπη σε μια συμμαχία που κέρδισε την εξουσία, αντιμετώπισε το ελληνικό και ευρωπαϊκό κατεστημένο και κινητοποίησε τον ελληνικό λαό πίσω του για να κερδίσει το Δημοψήφισμα για εντολή να συνεχίσει τον αγώνα — αλλά η ηγεσία του υποχώρησε υπό την πίεση της ευρωπαϊκής γραφειοκρατίας. Η νίκη δεν ήταν σε καμία περίπτωση εγγυημένη, αλλά, στην περίπτωση των επαναστάσεων, ποτέ δεν είναι.
- Ο Τζέρεμι Κόρμπιν ήταν ένας ηγέτης που κέρδισε τυχαία την ηγεσία του Εργατικού Κόμματος, πυροδοτώντας μια επανάσταση που εξέφραζε την πλειοψηφία του εργατικού πληθυσμού. Υπερβολικά προσηλωμένος σε αρχές, προσπάθησε να κερδίσει εξουσία αντιμετώπος με συκοφαντίες από το εσωτερικό και το εξωτερικό, υπονομεύσεις από τις ισραηλινές υπηρεσίες και τη γραφειοκρατία του δικού του κόμματος. Προσπάθησε απεγνωσμένα να διατηρήσει την ενότητα του Εργατικού Κόμματος ως μια «ευρεία εκκλησία». Αντίθετα, ο διάδοχός του, εκλεγμένος με υπόσχεση συνέχισης των πολιτικών του και «επιστροφής της ενότητας στο Κόμμα», ξεκίνησε ένα άγριο κυνηγητό της αριστεράς σχεδόν από την πρώτη μέρα που πήρε την ηγεσία του κόμματος.
- Ο Μπέρνι Σάντερς πλησίασε πολύ να κερδίσει τη δημοκρατική υποψηφιότητα κάνοντας τον σοσιαλισμό μια αποδεκτή πολιτική τάση στις ΗΠΑ και εμποδίστηκε να τα καταφέρει από τον μηχανισμό του Κόμματος. Η εκστρατεία του έχασε την ορμή στις πρόσφατες εκλογές αλλά του δόθηκε μια δεύτερη ευκαιρία μετά την εκλογή του Ντόναλντ Τραμπ. Βρίσκεται τώρα σε μια εκστρατεία με σύνθημα «Σταματήστε την Ολιγαρχία» μαζί με την Αλεξάντρια Οκάσιο-Κορτέζ, αναζωπυρώνοντας τις λαϊκές ελπίδες για σοσιαλιστική πολιτική στις ΗΠΑ.

Ο Βαρουφάκης τελειώνει το βιβλίο του με ένα κάλεσμα στα όπλα, παραφρασμένο από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο:

***Κολίγοι, προλετάριοι και υποτελείς του νεφοκεφαλαίου, ενωθείτε!
Δεν έχουμε να χάσουμε τίποτα εκτός από τις αλυσίδες του μυαλού μας!***

Όπως κι αλλού, παρουσιάζει στον αναγνώστη έναν γρίφο. Καλεί για μια ριζική μετατόπιση στο νόημα της επανάστασης, προτείνοντας εγκατάλειψη της φυσικής επαναστατικής δράσης; Ή καλεί για επαναστατική δράση στη μαρξιστική παράδοση γνωρίζοντας πολύ καλά ότι στην αρχή κάθε επανάσταση είναι διφορούμενη και ασαφής; Όπως και να έχει, η ανάλυσή του είναι υποχρεωτική ανάγνωση για οποιονδήποτε φιλοδοξεί να συμμετάσχει στην προσπάθεια για έναν καλύτερο κόσμο. Τα Ουτοπικά του οράματα δεν πρέπει να εμποδίσουν ένα ευρύ μέτωπο της αριστεράς να υπερασπιστεί τη δημοκρατία ενάντια στην αυξανόμενη ακροδεξιά και τους εργάτες από την επίθεση του Κεφαλαίου, τόσο του σύννεφου όσο και του επίγειου.

Θέμος Δημητρίου,
Απρίλιος 2025

-
- 1 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 61
 - 2 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 61
 - 3 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 63-64
 - 4 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 63
 - 5 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 65
 - 6 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 69-70
 - 7 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 71-72
 - 8 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 73-74
 - 9 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 84
 - 10 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 85-86
 - 11 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 86
 - 12 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 114
 - 13 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 161
 - 14 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 162-163
 - 15 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 164
 - 16 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 168
 - 17 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 196-197
 - 18 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 211
 - 19 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 218
 - 20 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 368
 - 21 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 368-369
 - 22 Μιλώντας στον πατέρα μου, σελ. 339-340

Στην αγγλική έκδοση είναι σαφές ότι αυτό που είναι αναπόφευκτο είναι η αντικατάσταση του καπιταλισμού από την τεχνοφεουδαρχία (...cloud capital has simultaneously ushered in the technofeudal system that has killed capitalism in so many realms and is in the process of replacing it everywhere else). Πρόκειται για τυχαίο μεταφραστικό πρόβλημα ή έχουμε μια από τις θεληματικές ασάφειες του Βαρουφάκη;